

Ekumeniska Rådet i Finland, sektionen för finlandssvensk ekumenik  
27.1.2011

## Andens teologi – ett västligt perspektiv

### Inledning

Temat för min diskussionsinledning är ”Andens teologi – ett västligt perspektiv”. Med Andens teologi förstår jag den del av teologin som undersöker den helige Andes person och verk, alltså pneumatologin. Med uttrycket ”västligt perspektiv” menar jag det perspektiv som den s.k. västerländska kristenheten anlägger, närmare bestämt den romersk-katolska kyrkan och de protestantiska kyrkorna och samfunden.

Bara för några årtionden sedan kunde en forskare från den västliga kristenheten säga att den som skriver om pneumatologi får finna sig i att utföra pionjärbete. Det fanns väldigt lite material på området. Men pneumatologins renässans de senaste decennierna har förändrat läget högst avsevärt. Två bakomliggande orsaker som har angetts är följande: De ortodoxa kyrkorna har engagerat sig i det ekumeniska arbetet. Med sin mera utvecklade pneumatologi har de gett impulser åt andra kyrkor och samfund. Den andra orsaken är pingströrelsen och den karismatiska förnyelsen som har blivit fenomen av global betydelse. Karl Barth verkar ha haft en poäng när han sade att Andens teologi är den kristna teologins framtid.<sup>1</sup>

Idag är pneumatologin är stort forskningsområde, med många delområden. Till de nya områdena hör olika typer av kontextuell pneumatologi, som t.ex. ekologisk pneumatologi, befrielsepneumatologi, feministisk pneumaotologi och afrikanska pneumatologier med djup lokal förankring.<sup>2</sup>

Det finns ansatser till en pneumatologisk estetik, som utforskar Andens

---

1 Kärkkäinen 2002, 12-13.

2 Kärkkäinen 2002, 11, 147-174. En god översikt finns också i Shults & Hollingsworth 2008.

betydelse för skapelsens skönhet.<sup>3</sup>

För att illustrera behovet av de förnyade ansträngningarna inom pneumatologin vill jag lyfta fram några problem på området. Jag börjar med att teckna några allmänna drag i västerländsk teologi. Sedan går jag över till katolsk och protestantisk pneumatologi. Jag fokuserar någon punkt där respektive tradition har eller har haft ett problem eller en brist ur pneumatologisk synvinkel. För att visa exempel på hur traditionerna skiljer sig åt vill jag kort beskriva vilken roll den helige Ande spelar i läran om nattvarden.

Det här är ju inte ett föredrag utan en kortare diskussionsinledning. Därför blir mina reflektioner skissartade och i någon mån problemcentrerade. Om allt skulle vara klart skulle vi ju inte ha något att diskutera. Jag vill ändå försöka ge några antydningar till svar som kan vara ekumeniskt relevanta. Som bakgrund beskriver jag då kort den karismatiska väckelsen, för att sedan komma in på den katolske benediktinen Kilian McDonnells pneumatologi, som jag själv undersöker i min forskning. Till sist ger jag några frågor som frön för vidare reflektion.

## Västlig teologi

I långa tider har den västerländska teologin inlett läran om Gud med att tala om att Gud är *en*. Efter att ha beskrivit Guds egenskaper, så som allmakt, allestädes närvaro, allomfattande kunskap, har man övergått till att beskriva Gud som treenig. Ofta har detta beskrivits som att de tre personerna är delaktiga i den enda Gudomens substans. Redan Tertullianus (född cirka 160, död 220) talade om *una substantia, tres personae*.

Det här sättet att tala om Gud har gjort att treenighetsläran har upplevts som svårförståelig, abstrakt och fjärran från den vanliga kristna erfarenheten. Den har varit något som vi tror på utan större entusiasm.

---

<sup>3</sup> Sherry 2002.

I nyare västerländsk teologi förekommer exempel på ett motsatt förfarande. Wolfhart Pannenberg har vänt på det hela och tagit sin utgångspunkt i att Gud har uppenbarat sig som den Treenige. Först därefter tar han upp Gudomens enhet.<sup>4</sup> Det kan vara värt att notera att parallellt med pneumatologins renässans finns ett förnyat intresse för treenighetsläran inom västerländsk teologi, ibland med mycket intressanta kopplingar till andra vetenskapsgrenar.<sup>5</sup>

När Gud i första hand har betraktats som *en* har läran om Anden varit svår att integrera i teologin. Läran om att Fadern föder Sonen och att Anden utgår från Fadern och Sonen har också ibland lett till att den helige Ande i praktiken har blivit underordnad i förhållande till Sonen. Ändå bekänner vi ju i den athanasianska trosbekännelsen att Fadern, Sonen och Anden är ”lika i ära och lika i evigt majestät.”

Läran om *Filioque* – att Anden utgår från Fadern *och Sonen* – hör fortfarande till de olösta ekumeniska frågeställningarna, och jag tror att problemet går mycket djupare än en strid om ett par ord eller om vilka koncilier som får besluta vad. Relationen mellan institution och karisma är bara ett exempel.

Uppfattningen om Anden som den ömsesidiga kärleken mellan Fadern och Sonen hör samman med *Filioque*. Den har i och för sig gjort treenighetsläran en tjänst genom att försöka förklara i vilken mening Gud är kärlek<sup>6</sup>, men det har skett till priset av att Anden blivit nästan avpersonifierad.<sup>7</sup>

Efter denna korta översikt vill jag nu gå vidare till de västliga traditionerna, och först vill jag se på Andens teologi ur ett katolskt perspektiv.

---

4 Pannenberg 2001, 259-327 respektive Pannenberg 2001, 337-442.

5 Se t.ex. Peters 1993.

6 Jfr 1 Joh 4:8.

7 Congar 1999 III, 80.

## Katolskt perspektiv

Till jubelåret år 2000 utkom ett officiellt kyrkligt dokument om den helige Ande. Boken heter i svensk översättning: "Din Ande, Herre, uppfyller jorden". Bokens syfte är att vid sidan av jubileets kristologiska profil även lyfta fram den pneumatologiska sidan. Boken sägs i förordet vara angelägen, och därefter står följande intressanta medgivande: "Den hämtar sin näring ur den östliga traditionen."<sup>8</sup>

Under Andra Vatikankonciliet påpekade icke-katolska observatörer den pneumatologiska bristen i de texter konciliet behandlade. Under processens gång blev bristen åtgärdad, åtminstone formellt. Den helige Ande nämns explicit 258 gånger i konciliet texter. Det har ändå diskuterats huruvida det här verkligen är uttryck för en genomförd lära om Anden.<sup>9</sup>

Om vi håller oss till den mera traditionellt västerländska katolska teologin så finns ett område där pneumatologin har varit problematisk. Det gäller begreppet nåd. I den skolastiska teologin blev detta begrepp mycket omfattande. Guds verk i människan förklarades med underbegreppet den skapade nåden, och det hade i sin tur åtta underordnade begrepp i en sträng hierarki. Nådesteologin kritiserades senare för att vara opersonlig och invecklad. I korthet kan man säga att nåden som verksam kraft många gånger fick fungera som en omskrivning av Andens verk.<sup>10</sup>

Nyare katolsk teologi har lyft fram nådens ursprung i den Treenige Gudens frälsningsverk. Nådesläran har blivit kristocentrisk. Nåden förstås som personifierad i Jesus Kristus, förmedlaren mellan Gud och människa. Nådesläran har också blivit mera pneumatologisk och ecklesiologisk. Fadern och Sonen sänder den helige Ande för att fullkomna nådesverket. Det sker genom evangeliet och sakramenten, som

---

8 Din Ande, 5.

9 Congar 1999 I, 169.

10 Handbook of Catholic Theology,.

förvaltas av kyrkan genom att ta emot nådegåvor från den helige Ande.<sup>11</sup>

Dominikanen Yves Congar, den kanske störste pneumatologen i den katolska kyrkan, har behandlat frågan om substitut för den helige Ande i katolsk teologi. Anden uppges ha fått konkurrens av Maria, påven och eukaristin. Congar bemöter kritiken, men avfärdar den inte helt. Om vi ser på vår jämförelsepunkt, pneumatologin i nattvardsläran, så konstaterar Congar att kritiken hävdar att Rom har betonat eukaristin i sin liturgi. Därför har kyrkan fokuserat på relationen mellan Fadern och Sonen. Detta ska ha gjort att man försummat Andens verk i sammanhanget. Congar ger kritiken delvis rätt, men menar att det finns en implicit pneumatologi även om Anden inte nämns i liturgin.<sup>12</sup>

Det är en ganska bra beskrivning av det grundläggande problemet – Anden är implicit, och glöms därför lätt bort i teologin. I de nyare liturgiska bönerna finns en epikles, en åkallan av den helige Ande. Bakom den åtgärden ligger ett bejakande av att det är den helige Ande som åstadkommer förvandlingen av bröd och vin till Kristi kropp och blod.<sup>13</sup>

Därmed vill jag nu gå över till att betrakta Andens teologi ur ett protestantiskt perspektiv.

### Protestantiskt perspektiv

Den protestantiska pneumatologin är mångfacetterad. Om vi med protestantisk avser varje form av teologi som är västlig men inte romersk-katolsk blir variationen rätt stor. Här vill jag bara lyfta fram den lutherska, den kalvinistiska och den pentekostala traditionen.

---

11 Handbook of Catholic Theology,.

12 Congar 1999 I, 159-163; Congar 1999 III, 250.

13 Din Ande, 110f.

De lutherska bekännelseskriterierna ger inte särskilt mycket utrymme åt den helige Ande. Vi läser i Konkordieformeln att när Fadern drar människor till Kristus sker det genom Ordet och sakramenten. Fadern drar genom Andens kraft, men det sker primärt genom Ordet.<sup>14</sup> Den troende förenas med Kristus genom nattvarden, säger Melancthon i Apologin.<sup>15</sup> Kristus förnyar, helgar och regerar sin kyrka med sin Ande, säger han också, och detta gör han genom Ordet och sakramenten.<sup>16</sup>

För att liksom understryka Andens begränsade roll säger Luther i Schmalkaldiska artiklarna att ”Gud vill handla med oss människor blott genom sitt yttre ord och sakrament. Men allt som utan detta ord och sakrament prisas såsom ande, det är av djävulen.”<sup>17</sup>

Anden verkar alltså främst i Ordet, men också i sakramenten. Om vi ser på vår jämförelsepunkt så kan vi konstatera att Luther menar att Anden också ges i nattvarden. I Stora katekesen säger han: ”Ty här skall du i sakramentet av Kristi mun undfå syndernas förlåtelse, som innesluter och för med sig Guds nåd och Ande med alla hans gåvor, skydd, värn och kraft emot död, djävul och allt ont.”<sup>18</sup> Att Anden ges genom Kristi mun får vi väl förstå som en verkan av Ordet.

Calvins pneumatologi är mera systematisk, kanske beroende på att hela hans teologi är starkt systematiserad. John McIntyre menar att Calvin är påverkad både av Augustinus och av östliga kyrkofäder.<sup>19</sup> Calvin talar utförligt om Anden som person i Treenigheten. Han argumenterar för Andens gudomlighet utifrån hans roll i frälsningsekonomin.<sup>20</sup> Ändå behandlar Calvin Sonen mycket grundligare än Anden

---

14 SKB, 670.

15 SKB, 252.

16 SKB, 175.

17 SKB, 334.

18 SKB, 493.

19 McIntyre, 109.

20 McIntyre, 110-111.

när han talar om Treenigheten.<sup>21</sup>

Den kalvinistiska nattvardssynen skiljer sig som bekant från den lutherska, men där finns också en del gemensamma ståndpunkter. Nattvarden förenar den troende med Kristus när han mottar bröd och vin. Det är en gemensam punkt. Men det är ett andligt ätande av Kristi kropp och blod, inte ett materiellt. Calvin ger kanske en lite tydligare profil åt Anden då han betonar att föreningen med Kristus åstadkoms av den helige Ande.<sup>22</sup>

Så går vi över till pingströrelsen. Den utgör idag en stor del av kristenheten. Ändå kan vi räkna den till den västliga kristendomen. Walter Hollenweger, en av de största experterna på pingströrelsen, menar att den inte har någon egen pneumatologi. Istället har den en pneumapraxis. Den har ingen formulerad lära, men däremot en samlad erfarenhet av hur Anden verkar. Hollenweger hävdar att den pneumatologi som förekommer är kalvinistisk.<sup>23</sup> Läran om dopet i den helige Ande med tungotal som tecken är kännetecknande för pingströrelsen, men den läran hör ju intimt ihop med praxis och erfarenhet.

På senare tid har emellertid flera nytänkande teologer inom pingströrelsen gett viktiga bidrag till pneumatologin. Bland dem kan nämnas professor Amos Yong. Han har arbetat med pneumatologins betydelse för religionsteologin, alltså den kristna tronns förståelse av andra religioner. Han har också intresserat sig för pneumatologins betydelse i politisk teologi och befrielsesteologi. Vi ska inte heller glömma vår egen Veli-Matti Kärkkäinen som idag är verksam som professor i USA. Han har gett ut ett flertal böcker om pneumatologi som är mycket uppskattade. Det finns numera också teologiska tidskrifter som ges ut av pingströrelsen.

---

21 McIntyre, 116.

22 McDonnell 1967, 239.

23 Hollenweger, 218.

Om vi ser på vår jämförelsepunkt så är nattvardssynen inom pingströrelsen inte så lätt att ringa in. Men det verkar som om en vanlig förståelse av nattvarden kommer nära den zwinglianska. Utan mottagarens tro finns inget sakrament. Nattvarden mottas under båda gestalterna och förknippas med en erfarenhet av Kristi närvaro och ett återkallande i minnet av hans död på korset. Jag har intressant nog inte hittat någon uppgift om att den helige Ande skulle ha en uttalad roll i detta.<sup>24</sup>

Efter den här översikten vill jag ännu se på Andens teologi ur ekumeniskt perspektiv.

### Ekumeniskt perspektiv

Den karismatiska rörelsen är utpräglad västerländsk och förekommer i praktiskt taget alla större kyrkor och samfund.<sup>25</sup> Över 600 miljoner kristna beräknas höra till rörelsen. Den tog sin början i episkopalkyrkan i USA år 1960, när Dennis J. Bennet upplevde dopet i den helige Ande. Mycket snabbt spreds rörelsen till andra protestantiska kyrkor och samfund. Synen på andedopet påminde till en början mycket om den som pingströrelsen har, men senare har den nyanserats betydligt.

I slutet av 1960-talet uppkom den katolska karismatiska förnyelsen. På några årtionden har den växt till en rörelse som berör 120 miljoner katoliker i 220 länder. Rörelsen har kontor i Vatikanen och har kyrkans officiella stöd.

När den karismatiska rörelsen var alldeles ny i den katolska kyrkan fick benediktinmunken och prästen Kilian McDonnell i uppgift att skriva en rapport om pingströrelsen. Det var början på en lång forskarbana som kulminerade i monografen ”The Other Hand of God” år 2003.

---

24 Dictionary of Pentecostal and Charismatic Movements, 653-654.

25 Inom den grekisk-ortodoxa kyrkan har prästen och arkimandriten Eusebios Stephanou sedan slutet på 60-talet varit en av mycket få karismatiker, men numera talar han hellre om ”ortodox förnyelse”.



McDonnell är själv inte karismatiker, men har arbetat intensivt med pneumatologiska frågor i anslutning till rörelsen. Hans mest omfattande verk är en samling texter om den karismatiska förnyelsen i tre volymer på ca 1500 sidor. Verket innehåller 104 dokument från kyrkor och samfund i hela världen. McDonnell analyserar och kommentar alla texter. För den som vill få en överblick över den karismatiska förnyelsens första två årtionden är det en oundgänglig källa.<sup>26</sup>

I en av de viktigare böckerna undersöker McDonnell dopet i den helige Ande under första åtta århundradena.<sup>27</sup> Den syn på andedopet han kommer fram till är den ena av de två dominerande i den katolska karismatiska förnyelsen. I korthet går den ut på att den kristne döps i den helige Ande genom initiationssakramenten, dopet, konfirmationen och eukaristin. Det är inte en punktuell händelse utan mera en process i vilken karismerna har en naturlig plats. Den andra vanliga andedopssynen kommer nära den som finns inom pingströrelsen, och betraktar andedopet som en särskild upplevelse av nåden.

McDonnells viktigaste bidrag till pneumatologin är ändå inte hans syn på andedopet, utan något som han kallar *the Trinitarian dynamic*, den trinitariska dynamiken. Gud sträcker sig genom Sonen i Anden till Kyrkan för att förvandla Kyrkan och världen och leda dem tillbaka i Anden genom Sonen.<sup>28</sup>

I denna rörelse från Fadern till Fadern ryms hela frälsningshistorien från skapelsen till fullkomningen, och Andens roll är intimt förknippad med Sonens. Det är en verkligt trinitarisk pneumatologi. Sonen och Anden är Faderns båda händer, som Irenaeus säger. Sonens och Andens sändningar i frälsningshistorien motsvarar deras eviga utgående från Fadern.

---

26 McDonnell, 1980.

27 McDonnell-Montague, 1994.

28 McDonnell 2003, 3 och många fler ställen.

Här finns möjligen en ekumenisk nyckel till *Filioque*-problematiken, eftersom McDonnell betonar att Andens sändning är lika viktig som Sonens. Han betonar att Anden har en avgörande roll redan när Sonen sänds till världen, och att Anden och Sonen samverkar i hela frälsningsverket.

McDonnell betonar att den trinitariska pneumatologin är nödvändig. Den motverkar den historiska obalansen i västerländsk teologi och ger Anden en rättmätig betydelse. Den ger också uttalat kristna ramar åt en pneumatologisk reflektion som annars kan bli vildväxt och lämna kristen mark.

## Avslutning

Efter denna översikt vill jag så till sist ge ett par frågor för vidare reflektion. Om vi tänker oss att Sonen och Anden verkligen är jämbördiga i teologin, hur påverkar det vår syn på Ordet och sakramenten? Kan det få liturgiska konsekvenser? Om Anden är närvarande överallt och inte är passiv utan aktiv, hur påverkar det vår syn på kultur och politik? Och till sist: Borde västerländska kristna mera aktivt försöka lära av de ortodoxa?

## Litteratur

- Burgess, Stanley M.  
McGee, Gary B. (Editors)  
1996                                      Dictionary of Pentecostal and Charismatic Movements
- Congar, Yves  
1999                                      I Believe in the Holy Spirit (vol. I-III)
- Beinert, Wolfgang  
Schüssler Fiorenza, Francis  
1995                                      Handbook of Catholic Theology
- Hollenweger, Walter J.  
2005                                      Pentecostalism. Origins and Developments Worldwide

- Kärkkäinen, Veli-Matti  
2002 Pneumatology. The Holy Spirit in Ecumenical, International and Contextual Perspective
- McDonnell  
1967 John Calvin, the Church and the Eucharist  
1980 Presence, Power, Praise  
2003 The Other Hand of God. The Holy Spirit as Universal Touch and Goal
- McDonnell, Kilian  
Montague, George  
1994 Christian Initiation and Baptism in the Holy Spirit. Evidence from the First Eight Centuries.
- McIntyre, John  
2004 Shape of Pneumatology: Studies in the Doctrine of the Holy Spirit
- Pannenberg, Wolfhart  
2001 Systematic Theology. Volume 1
- Peters, Ted  
1993 God as Trinity. Relationality and Temporality in Divine Life
- Sherry, Patrick  
2002 Spirit and Beauty.
- Shults, F. LeRon  
Hollingsworth, Andrea  
2008 The Holy Spirit
- Svenska kyrkans bekännelseskrifter (SKB)
- Teologisk-Historiska  
Kommittén  
1998 Din Ande Herre uppfyller jorden